

Ідентифікаційне вікно:

Підсистема — навчальний процес
Вид інформації — навчальна
Шифр за КНІ — 78.1; 81.1
Вид документа — Розробка з методики викладання предмета

Віра НАУМЕНКО,
доцент, професор кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка, канд. пед. наук

Мар'яна ЗАХАРІЙЧУК,
доцент кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка, канд. пед. наук

Автори нового букваря зосереджують увагу вчителів початкових класів на нових концептуальних засадах навчально-методичного змісту підручника, зокрема на ролі текстів для навчання учнів слухати, розуміти, говорити; для подачі нової букви і літературного розвитку першокласників, а також на методичних підходах до навчання читати на засадах трирівневої диференціації. Наводяться думки вчителів, методистів щодо ефективності концептуальних засад нового букваря.

Особливості роботи за новим букварем (автори: М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко)

Половина українських першокласників у цьому навчальному році навчаються за «Букварем» авторів М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко (далі — Буквар). Згаданий підручник входить до навчально-методичного комплексу, який призначений для реалізації завдань програми з навчання читання, письма, слухання-розуміння, говоріння й літературного розвитку першокласників. Буквар, а також зошити з друкованою основою з письма та розвитку зв'язного мовлення (авт. — М.Д. Захарійчук) забезпечують навчально-виховний процес у добукварний і букварний періоди. Післябукварний період забезпечується «Читанкою» та зошитом до читанки (авт. — В.О. Науменко), а також «Українською мовою» (авт. — М.Д. Захарійчук). До Букваря розроблені демонстраційні таблиці, які допоможуть учителю в роботі з цілим класом. Окрім цього, учителі мають змогу користуватися «Книгою для вчителя: методикою роботи за новим Букварем», яка складається з двох частин: частина перша вміщує теоретичні аспекти навчання грамоти, частина друга — орієнтовний зміст уроків.

Протягом серпня – вересня автори комплексу, в який входить Буквар, зустрічалися з учителями Донецької, Запорізької, Закарпатської, Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Київської, Хмельницької областей, міста Києва.

Навчально-методичний комплект

Захарійчук, М. Д. Буквар : підруч. для 1-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко. — К. : Грамота, 2012. — 170 с. : іл.

Науменко, В. О. Читанка. Післябукварна частина : підруч. для 1-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / В. О. Науменко. — К. : Грамота, 2012. — 96 с.

Захарійчук, М. Д. Українська мова. Післябукварна частина : підруч. для 1-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / М. Д. Захарійчук. — К. : Грамота, 2012. — 78 с.

Науменко, В. О. Зошит з читання до підручника «Читанка» (післябукварна частина) / В. О. Науменко. — К. : Грамота, 2012. — 32 с.

Захарійчук, М. Д. Зошит з навчання грамоти та розвитку мовлення : у 2-х ч. / М. Д. Захарійчук. — К. : Грамота, 2012.

Захарійчук, М. Д. Книжка для вчителя. Методика роботи за «Букварем» : метод. посіб. / М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко. — К. : Грамота, 2012. — 240 с.

Захарійчук, М. Д. Демонстраційні таблиці з навчання грамоти / М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко. — К. : Грамота, 2012.

Під час цих зустрічей відбувалося конструктивне, професійне спілкування, яке збагатило і авторів, і вчителів новими поглядами на навчальний зміст першого підручника. Цими надбаннями і хочемо поділитися з читачами.

Зустрічі з учителями майже усіх регіонів, бесіди з ними, обговорення навчального змісту, проведення авторами майстер-класів свідчать про те, що частині вчителів складно перебудувати свою роботу в напрямі диференціювання навчального змісту, забезпечення роботою кожного малюка, у залежності від його готовності до навчання. Новизна Букваря, зокрема введення текстової основи для вивчення елементарної української мови, створила підставу вважати, що в частини учителів сформувалися певні стереотипи щодо роботи з першокласником, що не сприяє реалізації завдань чинної навчальної програми, розробленої відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти.

Новизна навчального змісту добукварного періоду

Уже завершився добукварний, найважчий період навчання грамоти, зміст якого зорганізований на основі тематичного підходу і включає такі теми: «Я — школяр» (школяр міста); «Я — школярка» (школярка села); «Моя родина» (міська родина); «Моя родина» (сільська родина); «Мої друзі» (реальні і казкові); «Мої друзі» (жива і нежива природа); «Моя школа» (реальна школа); «Моя школа» (лісова, казкова школа для звірят); «Мої книжки»; «Я — читач»; «Моя країна — Україна».

На вимогу чинної навчальної програми¹, в якій зазначено, що «учень/учениця слухає і розуміє усне вислов-

¹ Українська мова : програма для загальноосвіт. навч. закладів : 1 — 4 класи : затв. наказом МОШмолодшпорту України від 12 вересня 2011 р. № 1050 / М. С. Вашуленко, кер. творч. кол., К. І. Пономарьова, О. Ю. Прищеп, В. О. Мартиненко, С. О. Караман, Н. І. Лунько. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/nnn1_4kl/.

лювання (сюжетний текст), звучання якого триває до однієї хвилини (80–100 слів); відповідає на запитання за змістом прослуханого (хто?, що?, де?, коли?, як?); розповідає, про що мовиться у тексті, який прослуховується», до кожної теми добукварного періоду підібраний і вміщений у букварі художній твір (вірш, оповідання, казка). Цей текст призначений для читання вчителем і для слухання-розуміння, відтворення почутого дітьми, що є однією з вимог сучасної мовної освіти. Саме ці тексти викликали в учителів, батьків найбільше питань, адже в букварях, за якими навчалися першокласники протягом багатьох років, тексти для слухання були відсутні.

Думка методиста

«25 серпня провели районний семінар учителів початкових класів, під час якого проаналізували всі директивні документи щодо роботи за новими програмами, а також методичні рекомендації щодо роботи за новим Букварем. Перш за все, вирішили у кожній школі провести батьківські збори, на яких обговорити спільну роботу батьків першокласників і вчителя, ознайомити їх з новою програмою та навчальним змістом нового підручника, наголосивши на тому, що тексти читає вчитель, а діти слухають, відтворюють почуте»

(В.М. Заторжинська, методист відділу освіти Дунаєвецької РДА, Хмельницька обл.)

Думка вчителя

«У мене як в учителя звичайної сільської школи, коли я відкрила Буквар, першою реакцією був розпач. Адже до нас приходять діти, які в переважній більшості не знають букв, а тут такі великі тексти! Що робити? На це питання я знайшла відповідь на майстер-класі, який проводили автори. Окрім цього, ми в школі ретельно проаналізували нову програму і зрозуміли, що ці тексти читає вчитель. Зараз не тільки мої діти, я сама з задоволенням зустрічаюся з цією цікавою першою книжкою. Діти з задоволенням розігрували казку С. Козлова «Не дивися так на мене, ведмедику». Саме завдяки Івасику — героєві оповідання «Як Івасик братика колисав» — діти зрозуміли, що таке немовні звуки»

(Г.В. Заставська, учитель Новозапорізької школи, Запорізька обл.)

Текстова основа : Букваря

Художні твори в добукварний і букварний періоди — їх текстова основа, що, як уже зазначалося, є особливістю навчального змісту букваря. У добукварний і букварний періоди на кожному уроці вчитель розв'язує завдання програми з опорою на художній текст. Хто читає текст першокласникам? Відповідь на це питання знаходимо на с. 174–175 Букваря у зверненні до батьків і учителів, а також на с. 2, де розкривається зміст піктограм. Отже, текст, позначений піктограмою із зображенням дзвіночка, читає вчитель. Цей текст призначений для слухання-розуміння (аудіювання), говоріння — основних видів роботи на уроках навчання грамоти. Тексти дібрані за такими характеристиками: це сучасні твори, які відповідають віковим особливостям, інтересам

і запитам сьогоdnішнього першокласника, різножанрові, яскраві, з чітким пізнавальним, виховним спрямуванням; твори, які розкривають тему, зацікавлюють дитину до пізнання навколишнього життя засобами читацької діяльності, а також, що надзвичайно важливо, тексти є зразком гарно організованого мовлення. Так, Буквар для дитини починається з вірша Ганни Чубач «Рідна мова»:

*Золоте курчатко
в золотій корзинці
принесло сьогодні
літери дитинці.
А дитина з літер
збудувала слово.
І звучить, як пісня,
українська мова.*

І гарний малюнок до вірша: золотого кольору курчатко несе літеру хлопчику з золотим волоссям. Золоте сонечко дивиться згори і усміхається, а дитина викладає найкраще слово *мама*. Золоте курчатко, золота корзинка з літерами... Воно продовжує приносити дітям літери (такий творчий прийом підказав учителям вірш). Дитина оволодіває читанням, читає слова, речення. Букви на папері оживають, озвучують записані слова, звучить для дитини українська мова. Уперше до текстів Букваря запропоновано методичний апарат, який уміщує посильні завдання для роботи з одиницями мови, а саме: звуком, складом, словом, реченням.

Думка вчителя

«На мою думку, введення методичного апарату на сторінки Букваря є великою методичною допомогою вчителю, він наче гарна вказівка для вчителя та учнів на уроці. У тексті підкреслені ті слова, з якими потрібно попрацювати: скласти речення, підписати сюжетний малюнок або серію малюнків, вимовити звуки, зробити звукову схему, відшукати схему до підкресленого слова — це теж підказка вчителю»

(Г.В. Григоращук, учитель Замогильної ЗОШ, Чернівецька обл.)

— Ні, їж! — І Вед|ме|дик став годувати
ї|жач|ка з ло|жеч|ки.
— Не можу біл|ше.
— За мене!
їжачок ковт|нув.
— За Бі|лоч|ку! За Зай|ця! Він, зна|єш,
як до|по|ма|гав тебе шукати!
— Чекай, — сказав їжачок, — спр|чи|ну.
— З'їж за Зай|ця, він ста|рав|ся...
їжачок ковтнув.
— За Хом'ячка!
— А Хом'ячок що зробив?
— Кожен день прибігав і запитував про тебе.
За Сергієм Козловим

Розіграйте розмову Ведмедика з їжачком.

Яких друзів їжачка згадував Ведмедик?
Що вигадував Ведмедик їжачкові?
Для чого?

Хто допомагав шукати їжачка?
приніс грибочки?

Знайдіть на с. 17 схеми до підкреслених речень.

19

На основі художнього тексту першокласники практично ознайомлюються з такими поняттями: *речення, слово, склад, наголос, немовні та мовні звуки*. Вивчення мовних понять подається в тому порядку, який запропонований програмою. Графічне зображення слів — рисочки — довгі і короткі. Таке позначення запропоноване тому, що у графічному зображенні речення використовується саме таке позначення слова. Наступне — немовні звуки (с. 10–11); поняття про наголос, мовні звуки; уявлення про голосні, приголосні (с. 12–13); уявлення про м'які приголосні, моделювання односкладових слів (с. 16–17); надалі — назви предметів, ознак, дій — матеріал наступних уроків. Усі останні уроки — закріплення вивчених понять.

Автори пропонують такі прийоми роботи з реченням:

- складання речення за малюнком і прослуханням;
- складання речення за прослуханими словами;
- складання речення за питаннями, які подаються на сторінці Букваря, а також за малюнками (с. 19, *див. зображення на попередній сторінці*);
- зіставлення схеми речення з реченням у тексті.

Уявлення про немовні звуки діти отримують на основі тексту «Як Івасик братика колисав» (с. 10–11), у якому учні почують звуки живої та неживої природи.

Поняття «мовні звуки» подаються в такій послідовності: спочатку голосні та тверді приголосні (с. 12–13), потім — приголосні м'які (с. 16–17). Матеріалом для звукового аналізу слів є предмети (с. 17), виділені слова у тексті, які озвучує вчитель (с. 22–24).

Знайомство зі словом

Одним із найважливіших об'єктів уваги є *слово*: збагачення, уточнення, активізація словника, робота над правильністю мовлення. Перше знайомство з поняттям «слово» відбувається на другому уроці. Активізації словника дитини сприяють різноманітні вправи, серед яких чільне місце займають словниково-логічні, які спрямовані не тільки на розвиток мовлення, а й на розвиток мислення учня, на усвідомлення логічного ряду предметів за спільними (різними — «вилучи зайве») ознаками. Наприклад: ведмедик, м'ячик, кубики — іграшки; півник, курка, гуска — свійські птахи; машина, трактор, автобус — транспорт; тарілка, горнятко, ложка — посуд.

Зміст Букваря спрямований на ознайомлення учнів зі словами-назвами предметів, ознаками, діями, а також на формування умінь співвідносити слово й зображення відповідного предмета, дії, ознаки.

Мовний аналіз

У добукварний період у першокласників формуються початкові вміння здійснювати різні види *мовного аналізу*, а саме: звуко-складовий, звуковий, синтаксичний (виділяти речення з мовного потоку, визначати кількість слів у реченні, початок і кінець речення, будувати графічні моделі). Побудова графічних моделей (речення, слова, склади, звуки, звукові моделі слів) є найважливішими вміннями, якими мають оволодіти першокласники під кінець добукварного періоду. З огляду на сказане, на сторінках Букваря розроблена *система звуко-складових моделей слів*, а саме: моделювання злиття двох звуків [-0], односкладових слів із одним приголосним звуком [0-0], із двома приголосними твердими [-0-], односкладових слів із одним приголосним м'яким [=0-], двоскладових слів із твердими приголосними [-0-0], двоскладових слів із м'яким приголосним [=0-0].

Поняття «наголос», «наголошений звук», «наголошений склад» розглядається на змісті теми «Я школярка» — вірш Миколи Сингаївського «Першокласниця». Учителю доцільно розкрити сутність поняття: «наголос — це значок над літерою (у нашому випадку — над умовним позначенням звука), який указує, що відповідний звук вимовляється з більшою силою голосу».

Слухання-розуміння

Перша тема добукварного періоду «Я — школяр». Для її розкриття пропонується серія сюжетних і предметних малюнків до змісту оповідання В. Шкляра «До школи». Починає роботу вчи-

тель із читання тексту. За правилами організації читацької діяльності першокласники знаходяться на підготовчому етапі. Вони ще не читачі, вони — *слухачі*. Але вони вже насолоджуються красою художнього слова, ще не дуже задумуючись над ним.

Як протікає процес сприймання художнього твору? Відповідь знаходимо в психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, літературознавчих дослідженнях. Ритмомелодійне звучання тексту впливає на чуттєве сприймання і викликає емоційний відгук. Виділені логічним наголосом, паузами слова, прочитані тихіше чи голосніше, швидше чи повільніше, фрази, римування слів викликають асоціації. У роботу включається мовленнєва пам'ять, обсяг якої залежить від досвіду сприймання мовленнєвих виразів, які викликають образні уявлення. Якщо такого досвіду немає, то підключається інтуїція, робиться передбачення про можливе значення переданого словом смислу в поданому контексті². Учитель повинен прочитати так твір, щоб зацікавити змістом, його персонажами, наштовхнути дітей на роздуми щодо вчинків дійових осіб, викликати інтерес до художнього слова та його значення. Від майстерного читання вчителя залежить розуміння твору дітьми. А для цього вчитель сам повинен насамперед відчувати всі особливості художнього твору. Так, у цьому творі діти зустрінуться з такими словами, зміст яких треба розкрити, уточнити: *вудити карасів, помчав, подався до школи*. Розширення синонімічного ряду, увага до етимології слова (вудити — ловити вудкою) збагачує мовлення дитини, відкриває дорогу до усвідомленого читання.

Після читання твору перевірка його сприймання дітьми здійснюється за запитаннями, поданими в кінці тексту. До тексту пропонуються запитання на відтворення сюжету, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Цікавим є запитання «Куди повинен прийти Петрусь, щоб знайти портфель?». Це запитання спрямоване на переказ прочитаного від останнього епізоду до першого. Це складно, але завдання вимагає не простого переказу змісту, а вдумливого його відтворення. Після роботи з художнім твором проводиться бесіда за змістом малюнків. Тепер першокласники розказують, яке ім'я хлопчика, куди він збирається, як одягнений, яке число на календарі, котру годину показує годинник. З усього видно, що Петрусь ще маленький. А от його братик вчасно зібрався, з ранцем за плечима, з квітами в руках гордо і впевнено прямує до школи. Правильно переходить вулицю. А маленькому Санькові теж хочеться в школу.

Букварний період

У букварний період основною мовною одиницею, яку вивчають першокласники, є *буква* та її *абеткова назва*. Порядок розміщення літер у Букварі враховує частоту їх використання.

Вивчення букви здійснюється на основі закріплення звуковимови тих звуків, які вона позначає, оскільки в добукварний пе-

² Колесникова, О. И. Восприятие поэтической речи младшими школьниками / О. И. Колесникова // Начальная школа. — 2005. — № 6. — С. 56–65.

ріод учні ознайомилися з усіма звуками рідної мови. На вивчення кожної букви відведено два уроки. На першому уроці учні вивчають літеру, а на другому — закріплюють вивчене. У букварний період у Букварі пропонується художній текст для читання вчителем з метою формування у першокласників умінь слухання-розуміння (аудіювання) і виокремлення звука, буква на позначення якого вивчається на уроці. Тому тексти дібрані так, щоб потрібний звук стояв у зручній позиції. Якщо це звуконаслідувальні слова (наприклад, *апчхи-и-и; у-у-у*), то приділяється увага не тільки розумінню почутого, а й усвідомленому сприйняттю звукового образу:

— У-у-у!!! — виє-завиває під вікнами вітер!

— У-у-у!!! — голодним вовком петляє довкола лісної хати.

Таким чином, учні одержують уявлення про звук [у] як частину слова, окреме слово і навіть речення. Подальша робота спрямовується на закріплення звуковимови [у], вивчення букви, яка його позначає.

Із практичного досвіду

Для виокремлення звуків [с], [с'] (с.74) у підручнику пропонується вірш Віть Вітька «Де, не знаю, жив-був лис...». До вірша зроблений малюнок, на якому жовтий місяць і лис на гілляці обнялись. Вони жовтого кольору, півмісяць і хвіст лиса схожі за формою. Учитель із дітьми добирають слова, якими можна описати і місяць, і лиса:

— Який лис? (*рудий...*)

— Яке сонце? (*кругле, яскраве, тепле...*)

— Лис (*темний, густий...*)

— Місяць? (*блискучий, жовтий...*)

Склали текст на основі прочитаного:

У лісі жив рудий лис. Сіло тепле сонечко за темний лис. Он блискучий місяць. Жовтий місяць і рудий лис обнялись.

Вони подружились, бо були схожі за кольором. (Були й інші варіанти: обнялись, щоб місяць став яскравішим; щоб зігрітися...)

Подальша робота вчителя спрямовується на закріплення звука [с].

З цією метою вчитель здійснює повторне прочитування тексту із вказівкою: «вловіть» слова зі звуком [с] (діти оплесками у долоньки «ловлять» потрібний звук), «вловіть» слова зі звуком [с']. Надалі вчитель працює за алгоритмом подачі нової букви, а саме:

- виокремлення слова з мовленнєвого потоку (це слово виділене у тексті);
- виділення звука зі слова;
- вимова і характеристика звука;
- позначення звука буквою;
- аналіз структури звуковимови букви;
- визначення місця букви в українській абетці;
- читання злиття (голосний + приголосний);
- читання злиття + приголосний (односкладове слово);
- читання слів, речень.

(Фрагмент уроку з теми «Закріплення звуковимови [с] [с']», вивчення букви С». Л.А. Гайова, учитель-методист НВК № 240 «Соціум», м. Київ)

У Букварі під синьою плашкою подається звукова модель слова, а також звуко-буквена модель, що допоможе дитині надалі усвідомлено здійснювати звуко-буквені аналізи. Такий аналіз включає: звукову модель слова, звуко-буквену, поділ слова на склади, вимову наголошеного звука, складу, вимову голосних, приголосних (літо — [=0-0]; [л' і т о]; голосні — [і], [о]; приголосні — [л'], [т]).

Розміщений навчальний зміст на сторінці Букваря є одночасно алгоритмом подачі й закріплення букви.

Таким чином, розворот Букваря вміщує: мікротекст для слухання-розуміння (аудіювання), виокремлення певних мовних одиниць (слова, звука); сюжетний малюнок до змісту тексту; матеріал для читання (злиття буквосполучення, однокладові слова); ілюстративний матеріал, предметні малюнки, у назвах яких є виучуваний звук, відповідна буква.

Особливу увагу слід приділити роботі з променевими таблицями. Читання буквених променевих таблиць включає велику кількість звуко-буквених злиттів, буквосполучень із двох та трьох букв. Роботу над цим матеріалом доцільно урізноманітнювати, читаючи буквосполучення з однією буквою (ара, оро, уру), а також змінювати букви (аро, ару, ари, арі), або ж додавати ще одну раніше вивчену букву (пра, про, пру, прі).

Думка методиста

«Учителі висловлюють думку про те, що для окремих гітей потрібно якомога більше матеріалів для розчитування. Ми всім радимо, якщо такого матеріалу не вистачає, то є демонстраційні таблиці до кожної букви, де вміщений саме такий матеріал»

(Л.М. Маслова, методист науково-методичного центру Солом'янського районного управління освіти у місті Києві)

Ілюстративний матеріал Букваря включає сюжетні малюнки та серії сюжетних малюнків. Ці малюнки відповідають змісту текстів для читання, слухання, говоріння і є засобом розвитку мовлення дитини. Що ж до предметних малюнків, то вони зібрані в естетично оформлений віночок, під яким подаються звукові схеми окремих слів.

Думка вчителя

«Робота зі словами-назвами предметів, які намальовані у віночку, може включати багато прийомів, а саме: групування предметів за спільними ознаками (кущі, дерева, квіти, транспорт, предмети побуту, музичні інструменти, тварини, комахи, птахи тощо); виокремлення слів-назв предметів з опорою на склад (однокладові, двоскладові, трискладові), наголос, звук-букву, а також здійснення опису того чи іншого предмета»

(Н.К. Недбайло, учитель ЗОШ № 27, м. Чернівці)

Звертаємо увагу на те, що в Букварі є розвороти, які присвячені розвитку мовлення на основі почутого, побаченого, прочитаного. Це окремі уроки, які присвячені закріпленню вивченої букви (с. 100–101). Роботу на таких уроках доцільно розпочинати зі словникової роботи, а потім — прочитування тексту. Наступне — аналіз почутого, оцінка подій, поведінки героїв. Над сюжетними малюнками рекомендуємо працювати після прослуховування тексту.

Думка методиста

«Під час проведення обласного семінару-практикуму ми звернули увагу на уроки розвитку мовлення та на роботу з ілюстративним матеріалом, зокрема з серією сюжетних малюнків до тексту «Білий коник» З. Мензатюк (с. 52–53). Аналізуючи сюжетні малюнки, доцільно звертати увагу на кожну деталь: одяг, деталі одягу, прикраси, вираз обличчя, тло малюнка, кольори, дерева, тварини — оскільки все має значення, все виховує, все вчить і розвиває дитину, все, що є у Букварі, носить українськомовний характер. Саме цей аспект нового Букваря і вирізняє його з-поміж інших»

(М.М. Одинак, методист Чернівецького ІППО)

Доцільно звернути увагу на добірку слів у колонках: тут використаний прийом нарощування слова, що не тільки полегшує формування навички читання, а й створює ситуацію успіху у цій роботі.

Із практичного досвіду

«Опрацьовуючи слова у колонках, постійно змінюю завдання, а саме: прочитай-те слова, у яких наголошений перший (другий, третій) склад; прочитайте слова, які відповідають на питання хто? (що?); прочитайте слова-назви дерев (кущів, квітів), імена хлопчиків, дівчаток; читають тільки хлопчики (дівчатка). На мою думку, така робота активізує навчальну діяльність дитини»

(Ю.О. Письменна, учитель Біленьківської ЗОШ, Запорізька обл.)

На сторінці Букваря наявні адаптовані тексти для читання дітьми всього класу, а також художній текст для дітей, що вже вміють читати. Підбір матеріалу для читання, форма його подачі забезпечують *трирівневу диференціацію*. Буквар розрахований на навчання всіх дітей слухати, розуміти й аналізувати художній твір. Водночас ураховано різні рівні підготовки дітей до читання:

- навчання читати нечитаючих дітей (знають літери, але не читають);
- розвивати вміння читати в читаючих дітей (вміють прочитати одно-, двоскладові слова);
- удосконалювати якості-навички читання в дітей, які читають вільно.

Думка вчителя

«У мене цього року уже восьмий набір першокласників. Працюючи за новим Букварем переконалася, що для кожної дитинки є посильне завдання. Якщо раніше вчителю доводилося добирати додаткові матеріали для читання, то в цьому Букварі є що робити кожній дитині. І ще скажу таке: цього року мої першокласники набагато раніше зачитали. Вважаю, що цьому сприяли тексти, які діти слухали, колонки слів, які упорядковані відповідно до прийому нарощування слова, а також різнорівневі тексти»

(Л.М. Кравчук, учитель Мигівської ЗОШ, Чернівецька обл.)

Думка вчителя

«На уроці кожен першокласник хоче читати, відповідати на запитання, сказати своє слово. Підручник створює всі можливості для роботи в парах, в групах. 4-5 хвилин займає робота в парі. Діти читають один одному, відповідають на запитання, учаться слухати один одного, допомагати. Крім того, вони виступають в ролі помічника вчителя. Робота проходить жваво, з інтересом, а головне, усі діти активно працюють. Вони навіть підбадьорюють один одного: «Петрику, читай сміливіше, ти ж мені гарно читав»

(О.М. Журавльова, учитель СШ № 160, м. Київ)

Коло читання

Зауважимо, що коло читання становлять казки, вірші, оповідання. Тематика творів відображає картину естетичних, загальнолюдських цінностей. Це живописні, лагідні і життєстверджуючі за настроєм:

- твори дитячих письменників-класиків, а також сучасних письменників: Галини Малик, Зірки Мензатюк, Івана Андрусяка, Івана Малковича, Михайла Слабошпицького, Анатолія Костецького, Анатолія Камінчука, Валентини Каменчук, Василя Чухліба, Володимира Сенцовського, Петра Костюченка, Лесі Ворониної, Миколи Сингаївського;
- твори для дітей Ганни Чубач, Вадима Крищенка, Ірен Роздобудько, Яреми Гояна, Василя Шкляра;
- твори дитячої зарубіжної літератури: Алана Мілна, Марини Дружиніної, Овсія Дроза, Сергія Козлова, Раїси Куликової, Леоніда Камінського та ін.

Виховний аспект Букваря спрямований на:

- виховування любові до рідного слова; до навколишнього світу;
- формування уявлення про добро, справедливість, щедрість душі (наприклад, «Ланцюжок добра» із казки Л. Уляницької продовжується добрими справами персонажів наступних творів).

Л л

Весняний ліс. Оленя відстало від своєї матусі й дуже злякалося. Що робити? Воно гірко заплакало. Раптом чує:
— Не плач, відведу тебе додому. Я покохуся, а ти йди за мною.
І тут оленя побачило в траві колючий клубочок. Це був їжачок.
За Людмилою Ульяницькою

[•—] [л'—]
[•|—•|] [о|л•|=á]

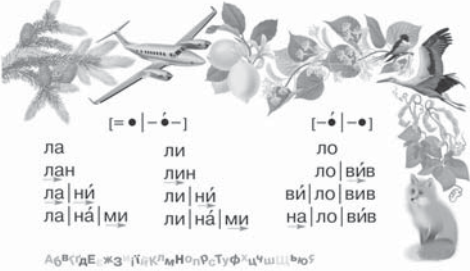

а о у и і
а о у и і
а о у и і

л а н а м у л о м и в

ли лі мі ло
ли|ом лі|ом мі ла
ли|ом лі|ом мі ла

70

[•—] [—•|—•|]
ла ли ло
лан лин ло|вів
ла|ні ли|ні ві|ло|вів
ла|на|ми ли|на|ми на|ло|вів

А Б В Г Д Е Ж З І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

нес|лі бе|ре|за йшов
при|нес|лі бе|ре|зо|ві ві|йшов

Діти прийшли в ліс. Для звірів принесли сіна й березових вініків. На галявину вийшов лось і почав по|віль|но їсти. Хлопчик ненароком наступив на гілочку. Вона тріснула. Лось злякано метнувся вбік. Діти, обережно ступаючи, подалися геть.

За Анатолієм Давидовим

Як діти допомогли лосеві? Чому він злякався?

71

Із практичного досвіду

«На уроках стараюся якомога більше добирати активних вигів роботи, які б заставляли дитину бути учасником, героєм твору, який вивчається. З цією метою розігруємо з першокласниками діалоги. Дитина, промовляючи слова персонажа, глибше проникає в їх зміст. Ось як розіграли зустріч оленятка і їжачка (на дітей одягаємо маски або наголовники оленятка і їжачка):

Оленя плаче, підходить їжак.

— Чому ти плачеш?

— Я загубив (ла) свою маму.

— Не плач, я відведу тебе до мами.

— А чим я тобі віддячу?

— Зроби добро тому, хто потрапив у біду»

(Л.А. Гайова, учитель-методист НВК № 240 «Соціум», м. Київ)

Робота з моделями
під час читання

Новим прийомом під час навчання усвідомленого читання є складання моделі за змістом прочитаного в різних варіантах:

- Кому з персонажів твору належать слова (знайти відповідь серед предметних малюнків).
- Хто так діяв (вибрати персонажа з ряду записаних персонажів або знайти відповідь, розв'язавши граматико-математичне завдання чи ребус).
- Як розвиваються події (Хто? Що робив? На кого (що) спрямовані його дії?).

Під час моделювання (відтворення сюжету) використовуються пазли, розсіпані склади, слова.

Наприклад, після сприймання на слух тексту «Вечеря» (до теми «Моя родина») діти дають відповідь на запитання до тексту, виконують завдання: — Хто приніс варення? — Бабуся принесла

варення. Поділіть слово *бабуся* на склади, назвіть перший склад. На якому кольорі він записаний? Хто зможе його прочитати? Прочитайте. Назвіть другий склад (прочитайте його), назвіть третій (прочитайте). Складіть слово. В якому порядку розташуємо пазли? (червоний, синій, оранжевий). У такій же послідовності проводиться робота над іншими завданнями (с. 15).

Завдання до тексту «Не дивися на мене так, їжачку...» спрямоване на правильний вибір намальованого персонажа з ряду інших. Причому до одного персонажа (хом'ячка) немає запитання, хоча він намальований. Тому вчитель має змогу запитати, а що ж зробив для їжачка хом'ячок?

А Б В Г Д Е Ж З І Й К Л М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ю Я

не|сі го|д|у|є га|да|є
від|не|сі на|го|д|у|є здо|га|ду|єть|ся

У дідуся є онук Тимко. Хлопчик бавиться із со|ба|кою, годує кролів. А от бич|ка бо|ї|ться.

— Онучку, віднеси бич|ко|ві води, — каже дідусь.

— Дідуню, я що зав|год|но зроблю, тільки б не йти до бич|ка, бо він бу|ца|ється, — зітхнув хлоп|чик.

— Та ти ж муж|чи|на! А справж|ній мужчина мусить бути хо|ро|б|рим.

Тим|ко взяв від|ро|й по|біг до кри|ни|ці, але за кіль|ка хви|лин вер|нув|ся:

— Дідусю, я знаю, що я мужчина і що я хоробрий. От тільки бо|ю|ся, що бичок про це не здогадується...

За Володимиром Сенцовським

Хто? Тимко — бавиться із
— годує
— боїться

Складіть речення з підкреслених слів. Знайдіть на с. 80 схеми цих речень.

81

Відповіді на запитання до тексту «Навіщо ходять до школи» за Л. Камінським вимагають від учнів уважності і точного запам'ятовування дій, слів кожного персонажа твору.

А ось завдання до оповідання В. Сенцовського (с. 81, див. зображення зліва) спрямоване на формування в першокласників умінь формулювати запитання і давати відповідь. Спочатку прочитаємо змодельовані частини речень, розглянемо малюнки до тексту, уточнимо, про кого розповідається в оповіданні, яким діти уявили Тимка. Прочитаємо першу частинку запису: Тимко бавиться із На малюнку — кролики, теля, собака. Прочитаємо речення за змістом тексту: *Тимко бавиться із собакою*. Побудуйте запитання. Починайте словом *хто*. Слово *Тимко* замінюємо словом *хто*. Запитаємо: *хто бавиться із собакою?* Промовте речення з правильною інтонацією. Запитайте, що ще робить Тимко. Можна продовжити роботу зі змодельованим сюжетом: сформулювати запитання, відповіді на які є серед намальованих предметів.

Таким чином, робота з моделями багатоаспектна: усвідомлене сприймання змісту прочитаного, упорядкування граматичного ладу мовлення, інтонування речень, до яких слів питання *хто?*, до яких — *що?*, формування умінь будувати запитання до тексту.

Частина текстів для читання включає проблемну ситуацію. Розв'язати її допоможе проблемне завдання до малюнка («На паціці взимку»).

На практичному рівні учні ознайомлюються з фразеологізмами, доступними для їх розуміння порівняннями, омонімами, омографами.

Прийоми
активізації уваги
дітей під час
сприймання
твору на слух

Під час читання тексту вчителем пропонуються завдання, які включають учнів в активне слухання, вимагають реакції на почуте і вияву її у формі рухів, розігрування діалогів тощо. Залежно від форми, композиції художнього твору під час слухання слід надавати перевагу постановці «живих» картин, розігруванню діалогів, тобто відтворенню характеру розмови, яку варто супроводжувати відповідно мімікою, жестами. У тих частинах тексту, де

пропонується послухати та розіграти, детально розписані дії персонажів. Тому, ідучи за автором, діти зуміють розіграти діалог (описані картини життя).

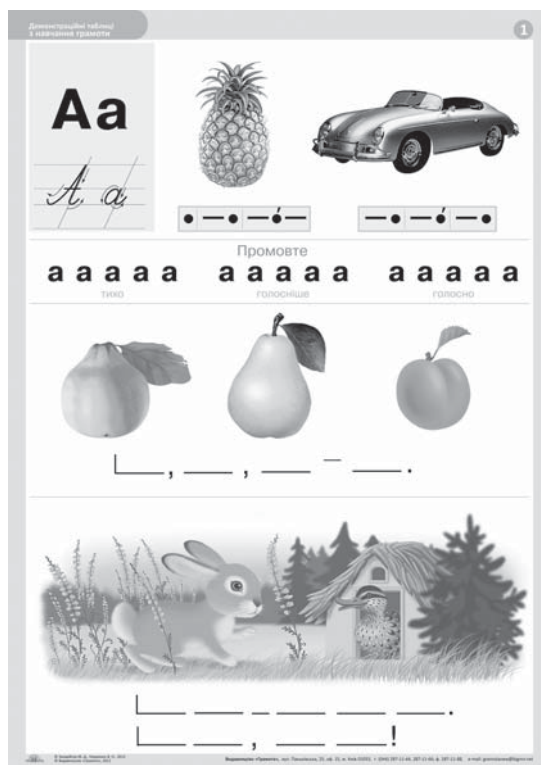
Наприклад, під час ознайомлення з немовними звуками в оповіданні Анатолія Конельського «Як Івасик братика колисав» (с. 10–11) зустрічаються звуконаслідувальні слова (машини сигналять: *ni-nin*, літаки гудуть: *у-у-у*, півень, кури, собака подають свої голоси). Звичайно, ці слова першокласники із задоволенням повторять, промовлять із різною силою голосу, створюють пташиний двір.

Підібрані тексти дають можливість відтворити звуконаслідування, репліки персонажів твору. Таку роботу доцільно спрямовувати на формування вмінь інтонувати речення за зразком (промовити тихо чи голосніше, голосно; виразити почуття — захоплення, радість, стурбованість; наміри, прохання і т. ін.).

Одним із прийомів, який активізує увагу дітей під час слухання, є прийом перерваного тексту. Суть його в тому, що вчитель зупиняється під час читання, формулює запитання щодо розгортання сюжету. Наприклад, текст «Казкар» за Овсієм Дрозом переривається в тому місці, де казки просилися випустити їх із саду. *З ким хотіли зустрітися казки?* Це запитання може прозвучати як риторичне, або ж вчитель вислухає кілька передбачень і дочитає текст до кінця.

Артикуляційні хвилинки

На кожному уроці проводяться артикуляційні хвилинки, які є підґрунтям формування орфоепічних умінь. Матеріалом для їх проведення є окремі звуки, звукосполучення, скороговки, речення. Озвучувати набір буквосполучень, слова пропонується в демонстраційних таблицях до уроків навчання грамоти (див. зображення зліва).

Перед проведенням артикуляційних хвилинки треба налаштувати дітей на вироблення правильної осанки. Сидіти треба так, щоб хребет був вертикально прямий, не спиратися на спинку стільця, голова прямо перед собою, груди розправити, живіт підтягнути, ноги зігнути в колінах, руки вільно покласти на коліна (поза кучера).

Набір букв, що позначають голосні, приголосні звуки, буквосполучень є матеріалом для відпрацювання артикуляції. Робота зі скороговкою має таке ж саме завдання, але ускладнюється зміною темпу промовляння. До скороговки, віршованих рядків варто переходити тоді, коли в початкових вправах приголосні звучать досить легко, не «задавлюють» оточуючі їх голосні. Вправу зі скороговкою називають «фонтан», тому що під час її промовляння повітря повинно проходити без перешкод, як ллється вода з фонтана.

Для розвитку сили голосу промовляємо ці ж самі рядки, поступово підсилюючи голос.

Для озвучення діалогів дітям треба «включити» уяву, яка допоможе визначити тон, темп, силу звучання реплік персонажів твору — уявити їх голос, скласти «мовленнєвий портрет», що вимагає розвитку слухової уяви. Адже в результаті такої роботи персонаж стає живим співрозмовником, він рухається, розмовляє.

Розігрування діалогу вимагає від учителя пильної уваги до вимови, голосу дітей, а від дітей — намагання виховувати свій голос.

Вправи на чітку вимову корисно поєднувати з відпрацюванням правильного мовленнєвого дихання, сили голосу, темпу мовлення, дотримання пауз:

- на видиху промовити звуки ч, відокремлюючи один від одного паузою: ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч;
- на видиху промовити цей звук плавно;
- останній ряд слухає, а перший ряд тихо, але чітко промовляє цей звук; потім міняються ролями (під час чіткої вимови навіть тихе звучання гарно чути);
- вправа «Хвиля»: перший ряд промовляє злиття «чап-чап-чап; чап-чап-чап» тихо, другий ряд — голосніше, третій — голосно; під час виконання вправи учні уявляють, що вони біля води, прислухаються, десь здалеку доносяться звуки, наближаються і лунають зовсім близько;
- промовити речення, змінюючи інтонацію: чапля чапа по болоту;
- промовити злиття, прислухатися і почути звуки краплі дощу: кап-кап-кап-кап...;
- почути, як улітку чи восени гупають спілі груші: гуп-гуп-гуп...;
- промовити на одному видиху звуки: жс-жс-жс-жс-жс; жс-жс-жс-жс-жс; потім жу-жу-жу-жу. Кого вони вам нагадали? (жучка);
- вимовимо ці звуки, змінюючи силу голосу; для цього уявимо себе жучками, летимо здалека, махаючи ручками, тихо промовляючи звуки, потім махаємо швидше і промовляємо голосніше (вправа виконується стоячи, у русі).

Із практичного досвіду

«На кожному уроці приділяю велику увагу артикуляційним хвилинкам: збираю гіток у коло і маленьким гзвіночком гзвоню біля гитинки справа, зліва, вгорі, внизу. Діти визначають, де чули звук. Наступна вправа: промовляю звукосполучення, а гітки проспівують його тихо, голосно і дуже голосно. Переконана, саме такі вправи розвивають у дітей фонетичний слух»

(Н.Д. Олієвська, учитель ЗОШ № 27, м. Чернівці)

Автори Букваря постійно спілкуються з працівниками методичних служб, учителями. Зараз авторів найбільше цікавить перебіг навчального процесу букварного періоду, оскільки саме у цей період формуються уміння читати.

Думка методиста

«Перед початком нового навчального року ми з учителями глибоко проаналізували нову програму, співставили навчальний зміст нового Букваря і виявили ту новизну, яка змусила нас звернутися до авторів з проханням провести майстер-класи з навчання грамоти. Все це в нашій області, районі було проведено. Тепер ми здійснюємо постійний моніторинг роботи вчителів за новим Букварем та навчальних досягнень першокласників. Підтримуючи тісні контакти з авторами Букваря, обговорюємо всі проблеми та досягнення першокласників»

(Н.І. Лапенкова, методист з питань початкового навчання Запорізького району, Запорізька обл.)

Післябукварний період

Післябукварний період, як зазначалося вище, забезпечується «Читанкою» та зошитом до читанки (авт. — В.О. Науменко), а також «Українською мовою» та зошитом із навчання грамоти та розвитку мовлення (авт. — М.Д. Захарійчук).

Вчимо читати

Зміст читанки розроблений відповідно до програми з навчання учнів першого класу читати художній твір на післябукварному етапі.

Основні завдання на цьому етапі — навчати учнів читати, розуміти прочитане, готувати їх до роботи з підручником «Літературне читання» у другому класі.

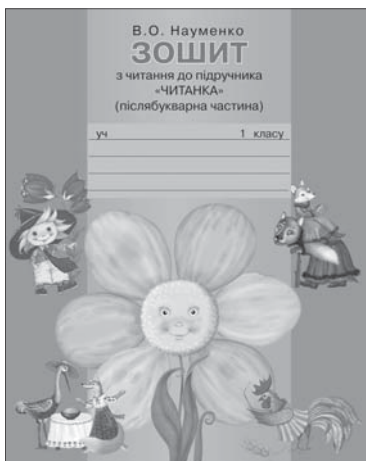
Для читання учням пропонуються цікаві, доступні твори, які відповідають інтересам сучасної дитини. Завдання до текстів теж враховують життя сучасної дитини: «наберіть» букви, склади, слова на клавіатурі комп'ютера, складіть приказку за поданим номером телефону. Завдання розвивають інтерес до читання, виховують увагу до художнього слова, мають не лише репродуктивний, а й творчий характер:

- які потрібні фарби, щоб розфарбувати малюнок за описом;
- доповніть малюнок за змістом;
- розмістіть персонажа на малюнку так, як сказано у тексті.

Завдання на формування правильності, швидкості, усвідомленості, виразності читання пропонуються як до читання тексту художнього твору, так і після його читання; вони як репродуктивного, так і творчого характеру.

Малюнки підсилюють емоційний рівень твору, допомагають дітям його зрозуміти, розкрити значення слів (наприклад, канапа, «шпильки»).

У читанці достатньо матеріалу для роботи з першокласниками на уроці для навчання слухати, розуміти, читати, розповідати. Читання більших за обсягом текстів пропонується поєднувати з розігруванням дій персонажів, повторенням їхніх реплік, відтворенням інтонації. Тому часто в підручнику перед текстом сформу-

льовані завдання: слухаємо, читаємо разом, розігруємо або слухаємо, читаємо, створюємо «живу» картину.

Навчальний зміст «Читанки» відповідає логіці формування навички читання та початкових умінь сприймати твори як мистецтво слова. Кожна тема є логічним продовженням теми попередньої. Виховна спрямованість текстів, система завдань на її виявлення і засвоєння простежується в усьому змісті.

Як приклад, наведемо урок читання в післябукварний період, розроблений студенткою магістратури Київського університету імені Бориса Грінченка (спеціальність «Початкове навчання») Оленою Городньою.

На компакт-диску наведено:

➤ Конспект уроку з теми «Формування умінь розуміти значення слів і правильно їх читати». Олесь Ільченко «Про хлопчика Тоні, кашу і мудрого крука» (за «Читанкою. Післябукварною частиною» для 1-го класу, авт. — В.О. Науменко)

➤ Мультимедійну презентація до уроку (Слайди 1–23)

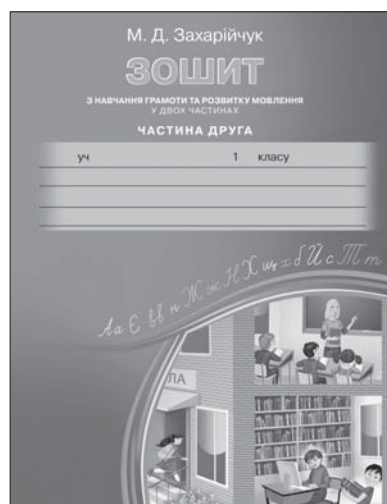
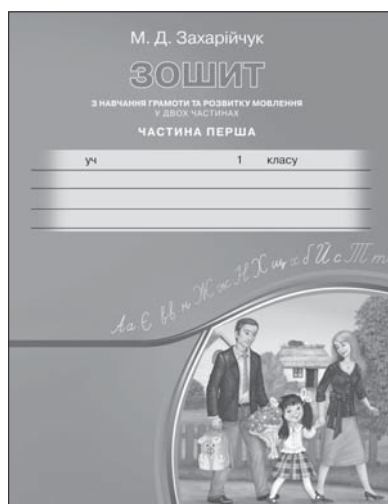
Див. додатки 1–2

Навчаємо грамоти,
розвиваємо
мовлення

Навчальний зміст «Української мови» для першокласників спрямований на закріплення вивчених простих орфограм і готує першокласника до роботи з відповідним підручником у другому класі. Саме це є основним завданням післябукварного періоду. Навчальний зміст «Української мови» для першого класу організований на інтегративних засадах із навчальним змістом «Читанки», а також він вміщує окремі риторичні аспекти, що підсилює мовленнєву змістову лінію вивчення української мови. Саме це є особливістю курсу.

На кожному інтегрованому уроці читання-письма домінують вправи для списування. Ці вправи сприяють спостереженню за істотними особливостями приголосних звуків, над їх артикуляцією, слугують пропедевтиці засвоєння окремих орфографічних правил. У змісті уроку наявні вправи для проведення каліграфічних хвилинок.

Такі вправи передбачають не лише суто каліграфічну мету, а й орфографічну, оскільки матеріалом для каліграфічних вправ

є слова, вимову і написання яких, відповідно до вимог нової програми, учні мають опрацювати. Зразок каліграфічного написання кожного слова вміщує різне поєднання літер (нижнє, середнє, верхнє), на що вчителю потрібно звертати увагу.

Навчальний зміст кожного уроку вміщує матеріал для списування за зразком, який сприятиме закріпленню таких простих орфограм, як:

- велика буква в іменах людей, по батькові, прізвищах; у назвах міст, сіл;
- велика буква на початку речення;
- вживання в словах знака м'якшення;
- вживання букв *я, ю, є, ї*;
- звукове значення букви *щ*;
- буквосполучення *дж, дз*;
- вживання апострофа.

Окрім вправ, які носять фонетико-графічний зміст, наявні завдання, спрямовані на практичне засвоєння окремих відомостей із пунктуації (кома при переліку та звертанні, знак питання, знак оклику).

У змісті уроку наявні вправи на списування (окремих слів, деформованих речень, тексту) з відповідними завданнями творчого спрямування: вписати пропущені букви, слова; з окремих складів зібрати слова, знайти і вилучити зайве слово, вписати слова з довідки. Окрім перелічених вправ, є такі, що стосуються прочитаного тексту на уроці читання, а саме: вписати слова із прочитаного тексту, доповнити речення словами з тексту, дати відповідь на питання вправи словами цього тексту. Разом із тим завдання до цих вправ — інструктаж щодо виконання вправи — читає учитель. Під час виконання завдання вчителю доцільно надавати учням індивідуальну допомогу та дозволяти під час списування тихенько проговорювати те, що списують.

До кожного уроку під рубрикою «Спілкуймося красно» додається риторичний аспект, що підсилює мовленнєву змістову лінію вивчення рідної мови.

Наведемо зразок інтегрованого уроку письма за змістом підручника «Українська мова. Післябукварна частина» (авт. — М.Д. Захарійчук), розроблений студенткою магістратури Київського університету імені Бориса Грінченка (спеціальність «Початкове навчання») Оленою Городньою спільно з автором підручника.

На компакт-диску наведено:

Конспект інтегрованого уроку письма з теми «Дзвінки й глухі приголосні звуки» (за «Українською мовою. Післябукварною частиною» для 1-го класу, авт. — М.Д. Захарійчук)

Див. додаток 3

РЕДАКЦІЯ РЕКОМЕНДУЄ

- *Автори українського Букваря спростовують публікації у ЗМІ* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/news/3089-avtori-ukrayinskogo-bukvarya-sprostovuyut-publikatsiyi-u-zmi>. — Назва з екрана. — (Дата звернення 17.12.2012).
- *Всеукраїнський науково-методичний семінар «Особливості реалізації нового змісту державного стандарту початкової загальної освіти в 1-х класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2012/2013 навчальному році* [Текст] // Початк. освіта. — 2012. — № 18. — С. 2–4.
- *Державний стандарт початкової загальної освіти*. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011р. № 462 [Текст] // Початк. шк. — 2011. — № 7. — С.1–18.
- *Захарійчук, М.* Буквар. Українська мова для ЗНЗ з навчанням українською мовою. 1 клас [Текст] : авторські концепції нових підручників для початкової школи / М. Захарійчук, В. Науменко // Початк. освіта. — 2012. — № 14/15. — С. 1–5. — Вкладка.
- *Захарійчук, М.* Навчання грамоти: читання, письмо, розвиток мовлення [Текст]: [календарне планування] за підручником: Захарійчук М. Д., Науменко В. О. Буквар. 1 кл. / М. Захарійчук, В. Науменко // Початк. освіта. — 2012. — № 26/27. — С.13–24.
- *Кірик, М.* Навчання грамоти першокласників: психологічні та лінгвістичні основи [Текст] / М. Кірик // Початк. шк. — 2012. — № 7. — С. 45–49.
- *Мартинова, С. В.* Аналіз програми з української мови [Текст] / С. В. Мартинова // Початк. навчання та виховання. — 2012. — № 22/24. — С. 45–50.
- *Методичні механізми реалізації нових навчальних програм відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти* [Електронний ресурс] / А. О. Седеревічене. — Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=43&level3=2&level2=3&level1=1. — Назва з екрана. — (Дата звернення 17.12.2012).
- *Митник, О.* Елементи логіки й риторики на уроках читання як засіб розвитку комунікативних умінь молодшого школяра [Текст] / Олександр Митник, Віра Науменко // Початк. шк. — 2012. — № 3. — С. 36–39.
- *Науменко, В.О.* Читання: правильне, виразне, усвідомлене. Формування вміння читати в першокласників [Текст] / В. О. Науменко, М. Д. Захарійчук // Учитель початк. шк. — 2012. — № 2. — С. 8–12.
- *Никифорова, Н.* Навчання грамоти, безпечне для здоров'я [Текст] / Наталія Никифорова // Початк. шк. — 2011. — № 8. — С. 44–45.
- *Особливості навчального змісту нового «Букваря» авторів Захарійчук М. Д., Науменко В. О.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.iitzo.gov.ua/inform_providoml.html. — Назва з екрана. — (Дата звернення 17.12.2012).
- *Пономарьова, В.* Українська мова. 1–4-й класи [Текст] : особливості змісту навчальних програм / В. Пономарьова // Початкова освіта. — 2012. — Квітень (№ 14/15). — С. 3–4.
- *Українська мова : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи* [Текст] : [1 клас] // Початк. шк. — 2012. — № 3. — С. 1–12. — (Дод.).
- *Щербакова, Л.* Особливості навчально-виховного процесу у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2012/13 навчальному році [Текст] : додаток до листа МОНмолодьспорту від 01 червня 2012 р. №1/9-426 «Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін». Матеріал подано з окремими доповненнями/коментарями / Л. Щербакова // Початк. школа. — 2012. — № 7. — С.1–22.